

Ebüs-suûd Efendi ve Risâletün fî Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye Adlı Eseri (İnceleme-Tahkîk)

Abû'l-Su'ûd Afandy and His Work Called Risâlah fî Bahs al-Idâfah min al-Kâfiyah (Research and Critical Edition)

Dr. Öğr. Üyesi, Zahir ASLAN

zahiraslan@trabzon.edu.tr

Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric

[id 0000-0001-6276-7686](https://orcid.org/0000-0001-6276-7686)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	Kabul Tarihi / Accepted	Yayın Tarihi / Published
Araştırma Makalesi / Research Article	8 Mart / March 2024	15 Mart / March 2024
Geliş Tarihi / Received		
7 Aralık / December 2023		

Atıf Bilgisi / Cite as:

Aslan, Zahir“ Ebüsuûd Efendi ve Risâletün fî Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye Adlı Eseri (İnceleme-Tahkîk)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mart 2024), 456,474.

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1401655>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

[1051702/esoguifd.1401655](https://doi.org/1051702/esoguifd.1401655)

Ebüs-su'ūd Efendi ve Risâletün fî Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye Adlı Eseri (İnceleme-Tahkîk)

Öz ► Bu çalışmada Ebü's-su'ūd Efendi (ö. 982/1574) tarafından telif edilen *Risâletün fî Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye* adlı risale tahkik edilerek incelenmiştir. İslam hukuku, tefsir ve dil-edebiyat alanında telif ettiği eserlerle bilinen çok yönlü bir âlim olan Ebü's-su'ūd Efendi, bu risalesinde İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Arap gramerine dair kaleme alınmış üç temel eserden biri olan *el-Kâfiye* adlı eserindeki izafet tanımını incelemektedir. Başta Abdurrahmân el-Câmî (ö. 898/1492)'nin *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* adlı eseri olmak üzere *el-Kâfiye* üzerine yazılan önemli şerhlerde bu tanım üzerine yapılan tartışmaları detaylı bir şekilde ele alan müellif Ebü's-su'ūd Efendi, konuyu eleştirel bir bakış açısıyla irdelemiştir. Konunun daha iyi anlaşılması sadedinde kısa bir örnek eşliğinde fıkıh usulüne de değinen müellif, izafet tanımına yönelik tevîl ve ihtimalleri de sayarak İbnü'l-Hâcib'in izafet tanımının nahiv âlimlerinin tanımına aykırı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde Ebü's-su'ūd Efendi'nin hayatı ve Arap dili alanında kaleme aldığı eserlerine kısaca değinildikten sonra, risâlenin tanıtımı, muhtevası, kaynakları, önemi, müellifin metodu ve tahkikte takip edilen yöntem hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise tek nüshası tespit edilen yazma eserin tahkikli metni sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, İbnü'l-Hâcib, el-Kâfiye, Ebü's-su'ūd Efendi, İzâfe.

Abū'l-Su'ūd Afandy and His Work Called Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah (Research and Critical Edition)

Abstract ► In this study, an analysis is carried out to criticise the treatise titled *Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah* which was written by Abū'l-Su'ūd Afandy (d. 982/1574) in this risālah, Abū'l-Su'ūd Afandy, one of the most famous Shaykh al-Islams of the Ottoman period and a polymath scholar known for his works on Islamic law, tafsir, and Arabic language-literature, analyzes the definition of idāfah in Ibn al-Hajib's (d. 646/1249) *al-Kāfiyah*, one of the three basic works on Arabic grammar. The author, Abū'l-Su'ūd Efendi, critically examines Ibn al-Hajib's definition of idāfah and the discussions on this definition in important commentaries on *al-Kāfiyah*, especially in 'Abd al-Rahmān al-Jāmī's (d. 898/1492) *al-Fawā'id al-Diyā'iyya*. For a better understanding of the subject, the author also touches upon the methodology of fiqh by giving a short example, and he concludes that Ibn al-Hajib's definition of izafah is contrary to the definition of the Arabic scholars of grammar by counting the possibility of interpretations regarding the definition of idāfah. In the first part of the study, after a brief mention of the life of Ebü's-su'ūd Efendi and his works in the field of the Arabic language, information is given about the introduction of the treatise, its content, sources, importance, the author's method and the method followed in the criticising. In the second part, the criticized text of the manuscript, of which only one copy was found out is presented.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn al-Hajib, Al-Kāfiyah, Abū'l-Su'ūd Afandy, Idāfah.

Giriş

Osmanlı medreselerinde ve günümüzde kadim usulle eğitim veren kurumlarda ders kitabı olarak okutulan İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseri; Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı ve Zemahşerî'nin *el-Mufassal fî'n-nahv* eserleriyle beraber Arap dili gramerine dair üç temel kitaptan biri olarak kabul edilmektedir. İbnü'l-Hâcib'in eserinde Basra ekolü baskın olmakla beraber Kûfe ekolüne mensup âlimlerden görüşlere de yer vermesi eserin değerini artıran bir

diğer husustur.¹ Eserin kendisinden önceki birçok eserle farklılaşan yorum ve görüşler barındırması, ilim dünyasındaki şöhreti ve öncü hüviyete haiz olmasının da etkisiyle üzerine irili ufaklı birçok çalışma yapılmıştır.

Ebüssuûd Efendî'nin *Risâletün fî Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye* adlı eseri de İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'sinde geçen bir nahiv konusu hakkında yazılmış kısa bir risaledir. Müellif bu eserinde *el-Kâfiye* ile bazı şerh ve hâşiyelerini merkeze alarak isim tamlaması üzerine görüşlerini, tenkitlerini ve yorumlarını tartışmaktadır. Risale, Ebüssuûd Efendî'nin konuyu ele alırken takip ettiği metot, kaynak kullanımı ve ardından yaptığı tespit, mukayese ve yorumlarla bazı yerlerde tekrara düşen açıklamalar dışında derli toplu bir makale olarak değerlendirilebilir. İzafe mevzusu farklı birçok nahiv eserinde tartışılmış bir konu olsa da bu muhtasar risaleyi kanaatimizce önemli kılan bir diğer husus, medreselerde yaygın bir şekilde okutulan meşhur bir eserde problem olarak görülen bir mesele ve bu mesele üzerine müstakil bir çalışma ihtiyacının hissedilmesidir. Ayrıca çok yönlü bir âlimin ders kitabında tespit ettiği bir problemi; ıstılah-dilbilgisi-mana bağlamında o dönemde nasıl ele aldığı, konuyu işlerken takip ettiği metot ve ulaştığı sonuç dikkate değer hususlar olarak öne çıkmaktadır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hakkında Türkiye'de yeterli miktarda çalışma olması sebebiyle tekrara düşmeme adına müellifin hayatına kısaca değinilecek ve Arap Dili ve Belagati alanında telif ettiği eserler hakkında bilgi verilecektir. Ardından risalenin, içerik ve kaynaklar açısından değerlendirilmesi, müellifin çalışmada takip ettiği metot, risâlenin tahlili ile tahkikte takip edilen yöntem hakkında bilgi verilecektir. İkinci bölümde ise risâlenin tahkikli metni verilecektir.

1-Ebüssuûd Efendi ve Arap Diline Dair Eserleri

Ebüssuûd künyesiyle bilinen müellifin tam adı kaynaklarda Muhammed b. Muhammed b. Mustafa el-İmâdî şeklinde geçmektedir.² Yaygın görüşe 17 Safer 896'da (30 Aralık 1490) İstanbul'da dünyaya gelen müellif, ilk eğitimini babası Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî'den almıştır. Daha sonra Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi (ö. 922/1516), Mevlânâ Seydî Karamânî ve İbn Kemal gibi âlimlerin yanında tedrisini tamamlamıştır. Birçok medresede hocalık yaptıktan sonra sırasıyla; Bursa ve İstanbul kadılığı, Rumeli kazaskerliği ve otuz yıla yakın bir

¹ İbrahim Yılmaz, "İbnü'l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1997), 482-483, 490-492; Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/153; Betül Can, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar", *Türkojoloji Araştırmaları*, 12/34 (2017), 493.

² Hayruddîn ez-Zirîklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 7/59-60.

Aslan, Abū'l-Su'ūd Afandy and His Work Called Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah (Research and Critical Edition) süre şeyhülislam olarak görev yapmıştır. Tefsir, fıkıh, Arap dili ve usul alanında eserler kaleme alan müellif Ebüssuûd Efendi, hicri 982 (1574) tarihinde vefat etmiş ve Eyüp Cami civarında kendi yaptırdığı sıbyan mektebinin haziresine defnedilmiştir.³

Geniş bilgi birikimine sahip, çok yönlü bir müellif olan Ebüssuûd Efendi'nin en meşhur eseri *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* adlı tefsiridir. Müellifin eserinde ayetleri tefsir ederken yaptığı açıklamalar ve detaylı bir şekilde işlediği dil ve belagat konuları, onun Arap dilindeki yetkinliği için önemli bir göstergedir. Dönemin birçok önemli ilim adamı tefsirini dil ve edebiyat yönünden övmüşlerdir.⁴ Nazmettiği kasideler ve kendisine yöneltilen ilmî sorulara Türkçe ve Farsçanın yanı sıra Arapça verdiği cevaplar da onun dile olan hâkimiyeti için önemli bir nişane olarak değerlendirilmiştir. Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/973)'nin kasidesine nazîre⁵ olarak yazdığı muhteva itibariyle hikmetli sözler ve nasihatlerden oluşan *el-Kasîdetü'l-mîmiyye* adlı manzum eserine Türk ve Arap birçok âlim nazîre ve şerh yazmıştır. Müellifin edebî sanatları kullanma mahareti ve yetkinliği birçok âlim tarafından ifade edilmiştir.⁶ Yine müellifin kaleme aldığı Hz. Peygamber'i medih konulu *el-Kasîdetü'l-Bedîyye* adlı kasidesi mevcuttur.

Müellif Arap dili alanında çalışmamızın konusu olan *Risâletün fî Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye* adlı risalenin yanı sıra *Risâletün fî'l fark beyne'l-Makâmi ve'l-Mukâm* adlı bir risale de kaleme almıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu 02859 nolu mecmuada 37a-37b varakları arasında tek nüshasına rastladığımız eserde müellif “makâm” ile “mukâm” kelimelerinin anlamları arasındaki farklardan sarf-sözlük bağlamında bahsetmektedir. Yazma eserde müstensih veya istinsah kaydına dair bir bilgi mevcut değildir.⁷

³ Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1324), 81-82; Ahmet Akgündüz, “Ebüssuûd Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/365-371. Ebüssuûd Efendi'nin hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bk. Pehlül Düzenli, “Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (2005) 441-476.

⁴ Mehmet Zeki Karakaya, *Ebüssuûd Tefsirinde Belâgat İlmi Uygulamaları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 29-30.

⁵ Bir şairin ele aldığı bir fikir ve temayı ondan daha güzel lafız kalıbı ve üslûp içinde ifade etme veya bir şaire ait şiirin üslûp özelliklerinin onu aşmak amacıyla taklit edilmesidir. İsmail Durmuş, “Nazîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/455.

⁶ Kaside üzerine İzzeddin ez-Zemzemî, Muslihuddin Lârî ve Ümmüveledzâde'nin oğlu Ali Efendi gibi âlimler nazîre, Abdurrahman Alemşah ve Radiyyuddîn Muhammed b. İbrahim el-Halebî gibi âlimler şerh yazmışlardır. Kaside ve edebî değeri hakkında daha detaylı bilgi için bk. Süleyman Ateş, “Ebu'ssuûd Efendi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 39-77; Musa Elmas, *Osmanlı-Arap şairi Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Eseri Kaside-i Mîmiyye'nin Beyân İlmi Açısından Tahlili*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 02859-002, 37a-37b, 113vr.

Yine müellifin halk arasında yanlış kullanılan bazı kelimelerin tashihine dair Türkçe olarak kaleme aldığı *Galatâtü'l-'avâm*⁸ (*Risale fî tashîhi'l-elfâzil-mütedâvile beyne'n-nâs*) risalesinden bahsedilmektedir. Eser Hayati Develi tarafından neşredilmiştir.⁹ Bunların dışında müellifin Türkçe ve Arapça kaleme aldığı muhtelif konuları ihtiva eden şiir ve sözlük derlemesi türü eserleri mevcuttur.¹⁰

2- Risâletün fî Bahsi'l-Îzâfeti Mine'l-Kâfiye

2.1. Eserin Adı ve Müellife Nisbeti

Yazma eser Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu 03675 nolu mecmuada 157b-159a varakları arasındadır. Ebüssuûd Efendi'nin hayatı hakkında bilgi veren biyografi kaynaklarında adına rastlamadığımız eserde müellifin adı başlıkta “هذه الرسالة لمولانا أبو السعود/Bu risale Efendimiz Ebüssuûd Efendi'ye aittir” mukaddimede ise; “هذه رسالة شريفة ومؤاخذة لطيفة حرَّزتها في حقّ” “الإضافة في كتاب شيخ ابن الحاجب/Bu (eser) İbnü'l-Hâcib'in (*el-Kâfiye*) kitabında geçen izafet (tanımı) hakkında nazik (bir üslupla) kaleme aldığım tenkit ve kıymetli bir risaledir” şeklinde geçmektedir. Yine mecmuanın içindekiler tablosunda¹¹ eserin ismi “رسالة معمولة في الإضافة للمولى أبي” şeklinde kaydedilmiştir. Türkiye Yazma Eserler Kurumu kataloğunda da bu bilgilere istinaden eserin adı “*Risâle fî Bahsi'l-Îzâfeti Mine'l-Kâfiye*” şeklinde kaydedilmiştir.¹² Çalışmada Türkiye Yazma Eserler Kurumu kataloğundaki isimlendirme tercih edilmiştir.

2.2. Eserin Muhtevası, Kaynakları, Önemi ve Müellifin Metodu

Risalede işlenen ana konu İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eserinde yaptığı “muzâfun ileyh (tamlayan)” tanımıdır. Ebüssuûd Efendi, eserin girişinde risalenin muhtevasını şu şekilde ifade etmektedir: “...eleştirel bakış açısıyla kaleme aldığım bu kıymetli risale, İbnü'l-Hâcib'in (*el-Kâfiye*) eseri ile bu eser üzerine yazılan şerh ve haşiyelerdeki izafet konusu hakkındadır.”¹³

İbnü'l-Hâcib'in muzâfun ileyh tanımı şu şekildedir:

⁸ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetu'l-'ârifin esmâ'u'l-muellifin ve âsâru'l-musannifin* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, 1955), 2/254.

⁹ Hayati Develi, “Kemalpaşazade ve Ebüssuûd'un Galatât Defterleri”, *İlmî Araştırmalar*, 4 (1997), 99-125.

¹⁰ Bk. Aydın Temizer, “Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Mekanetuhu fi'l-Luga ve'l-Edeb”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/2 (2011) 203-220.

¹¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 03675, 14a.

¹² Bk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Yazma Eserler Veri Tabanı” (Erişim 27 Ekim 2023).

¹³ *Risâletün fî Bahsi'l-Îzâfeti Mine'l-Kâfiye*, (Ebüssuûd Efendi, Esad Efendi, 03675-007), 1b.

”المضاف إليه كل اسم يُنسب إليه شيء بواسطة حرف الجرّ لفظاً أو تقديراً مراداً“¹⁴

“Muzâfun ileyh, kendisine lafzen mezkûr veya mukadder murad (cer eden) bir harf-i cer aracılığı ile bir şey nispet edilen isimdir.” Bu tanıma göre harf-i cerin mezkûr olduğu “مرزت بزید” örneği ile mukadder olduğu “غلام زيد” örneği muzâf-muzâfun ileyh'tir.

Ebüssuûd Efendi, İbnü'l-Hâcib'in bu tanımı hakkında birçok görüş ve tevil olduğunu, konunun detaylı, anlama amacıyla ve ilmî metotlarla incelenmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Ardından bu tanımın yanlış olduğunu ifade ederek konuyu birkaç açıdan değerlendirmektedir. Müellif muzâf ve muzâfun ileyh'in mahiyeti, harf-i cerin lafzen varlığı veya mukadder olması durumunda oluşan anlam farklılığı, isim tamlamasında taraflar arasında fasıla olmaması gerektiği, İbnü'l-Hâcib'in bu tanımının nasıl daha doğru olacağı ve mevcut haliyle kabul edilmesi durumunda nasıl anlaşılması gerektiğini anlatmaktadır.

Ona göre İbnü'l-Hâcib'in “مرزت بزید” örneğini de izafet tamlaması sayması hatalıdır. Konu muzâf açısından incelendiğinde ortaya şu problemler çıkmaktadır: Bu örneğin izafet tamlaması olarak kabul edilmesi durumunda -ki İbnü'l-Hâcib'in tanımı buna cevaz vermektedir- “مرز” fiilinin muzâf olabileceği söylenmiş olacaktır. Ancak bu durum nahiv âlimlerince genel kabul gören ıstılahaya aykırıdır. Zira izafet tamlaması iki isimden müteşekkildir. Ebüssuûd Efendi bu tespitten sonra tanımın bazı şârihler ve âlimler tarafından nasıl anlaşıldığını zikretmektedir. Müellifin bir kısmını isim vermeden bahsettiği görüşler şu şekildedir:

Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye* adlı eserinde bu bölümü şerh ederken İbnü'l-Hâcib'in tanımını şöyle yorumlamaktadır:¹⁵ Ona göre İbnü'l-Hâcib burada nahiv ıstılahında bilinen izafet tanımını yapmamıştır/kastetmemiştir. Yine Abdurrahman el-Câmî, İbnü'l-Hâcib'in izafette harf-i cerin muzâfun ileyh'in başında mezkûr olabileceği şeklindeki sözünü Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) bu konudaki benzer görüşüyle delillendirmektedir.¹⁶

Bedrüddîn Muhammed ed-Demâmînî (ö. 827/1424) de *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid* adlı eserinde, “مرزت بزید” örneği için iki görüşten bahsetmektedir. Birinci görüş bilinen şekliyle

¹⁴ Ebu Amr Osman İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi'n-Nahv* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 28.

¹⁵ Abdurrahman el-Câmî, *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* (İstanbul: Şifa yayınevi, 2015), 301-303.

¹⁶ Sîbeveyhi, muzâfun ileyh tanımını şu şekilde yapmaktadır: “...Muzâfun ileyh üç şekilde mecrur olabilir. Bunlar isim ve zarf dışında bir öge, zarf veya zarf olmayan isimdir. Zarf ve isim olmayan ögeye şu örnekleri vermektedir: “مرزت بزید”, “هذا لعبد الله”, “بعيد الله”. Sîbeveyhi Amr b. Osman, *el-Kitâb* (Mısır: Mektebetü'l-Hancî, 1988), 1/419. Sîbeveyhi eserinde izafe konusuna yirmi dört farklı yerde değinmiştir. Alanın kabul edilen ilk eseri olması sebebiyle üzerine birçok yorum ve tartışma vakidir. Daha detaylı bilgi için bk. Seyfu'l-envâr el-Mercâlî, *el-İzâfetu fî Kitâbi Sîbeveyhi* (Malezya: el-Medînetu'l-Âlemiyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 28-30.

“مررت” fiil+fail, “بزید” deki “زید” ise mefuldür. İkinci görüşe göre “مررت” fiili, müevvel isim (masdar) olarak muzâf, “بزید” de muzâfun ileyhtir.¹⁷ Buna göre mübteda konusunda cari olduğu üzere; isim tamlamasının muzâf ögesi isim olabildiği gibi, isme (masdar) tevil edilmiş fiil de olabilir demektir.¹⁸

Ebüssuûd Efendi isim vermeden mutemet olarak nitelediği bir grup dil âliminin İbnü'l-Hâcib'in tanımı hakkındaki tevillerini şöyle aktarmaktadır: “مررت بزید” örneğindeki “مررت” fillini muzâf olarak kabul etmek tamamen “إضافة/eklemek, katmak” kelimesinin sözlük anlamı/lügat veçhiyledir. Çünkü harf-i cerler izafet harfleridir. Fiilin anlamlarını isimlere izafet etmektedir. Bu açıdan “مررت بزید” örneği bu takdirle muzâf, muzâfun ileyh şeklinde tamlamadır.

Ebüssuûd Efendi bu görüşü de reddetmekte ve şârihlerin konuyu doğru bir şekilde yorumlamadıklarını ifade etmektedir. Ona göre Abdurrahman el-Câmî'nin, “İbnü'l-Hâcib bu tanımıyla nahiv ıstılahında bilinen izafet tanımını kastetmemiştir” şeklindeki görüşü kabul edilemez.¹⁹ Çünkü İbnü'l-Hâcib bu tanımı Mecrûrât'ın temel konularından biri olan izafeti anlatırken yapmaktadır ve nahiv alanının bilinen terminolojisinin dışına çıkmasını gerektirecek bir durum yoktur. Yine harf-i cerin muzâfun ileyhte lafzen olabileceği şeklindeki görüşünü Sîbeveyhi'nin benzer şekildeki tanımıyla desteklemek de doğru değildir. Çünkü Sîbeveyhi'nin tanımı Radiyuddîn el-Esterâbâdî (ö. 688/1289)'nin de ifade ettiği üzere²⁰ nahiv

¹⁷ Ebüssuûd burada alıntı yaparken herhangi müellif veya kaynak ismi zikretmemiştir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla alıntı yaptığı eser Bedrüddîn ed-Demâmînî (ö. 827/1424)'nin İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) nahve dair eserine yazdığı *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid* adlı eserdir. Bk. Bedrüddîn ed-Demâmînî, *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid* (y.y. 1983), 3/9-10.

¹⁸ Görebildiğimiz kadarıyla Ebüssuûd Efendi risalede, fiilin müevvel isim takdiriyle mübteda olabildiği gibi, müevvel isim olarak muzâf da olabileceği şeklindeki görüş hakkında bir beyanda bulunmamıştır. Muhtemelen burada kastedilen mübtedanın Bakara 184. ayette geçen “وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ” örneğindeki gibi “masdar-ı müevvel” olmasıdır. Bilindiği üzere burada fiil ancak başına “أَنْ” geldikten sonra masdar-ı müevvel olarak mübteda olabilmektedir. Bu durumun izafet tamlamasında muzaf için söylenmesi doğru gözükmemektedir. Çünkü müellifin verdiği “مررت بزید” örneğinde, fiili masdar tevilinde isim yapacak bir âmil söz konusu değildir. Mübtedanın kısımları için bk. Abdurrahman el-Râcîhî, *et-Tatbîku'n-nahvî* (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2018), 97-98.

¹⁹ Ebüssuûd Efendi, Molla Câmî'nin bu görüşünü reddederken, ilgili yorumun doğru olma ihtimalinin çok zayıf olduğunu göstermek adına “أبرد من نردة الزمهرير” Zemheri (kara kış) soğuşundan daha soğuk ve “وأبعد بعد الشرق إلى الغرب” Doğu ile batının arasındaki mesafeden daha uzak, ifadelerini kullanmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sözlükler veya mesel/deyim mecmularında böyle bir kullanıma rastlanmamıştır.

²⁰ Radiyuddîn Muhammed el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn-i Hâcib, (eş-Şerhu'l-mutavassit)* Thk. Muhammed b. İbrahim el-Hıfzî, (Mısır: Hicr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1993), 1/874-875.

Aslan, Abū'l-Su'ūd Afandy and His Work Called Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah (Research and Critical Edition) ıstılahının kabul gören izafet tanımına aykırıdır. Konu bütünlüğü düşünüldüğünde İbnü'l-Hâcib'in Sîbeveyhi'nin tanımına işaret etmesi gibi bir durum da söz konusu değildir.

Yine “مررت بزید” örneğinde izafetin lügat anlamına binaen “مر” fiilinin muzâf olabileceğini söylemek de doğru değildir.²¹

Ebüssuûd Efendi fiilin muzâf olamayacağını belirterek gerekçelerini de şu şekilde sıralamaktadır: Bilindiği gibi izafet, manevî izafet ve lafzî izafet olarak ikiye ayrılır.²² Manevî izafette isim marife bir isme izafet edildiğinde muzâf ögesine tarif, nekre bir isme izafet edildiğinde ise tahsîs anlamı kazandırmaktadır. Ancak bilindiği gibi fiil nekredir ve tarif veya tahsîs anlamı kazanmaya kabil değildir. Yine izafet yapıldığı zaman muzaftan tenvin düşmektedir. Fiil tenvin alamadığı için muzâfın fiil olması mümkün değildir. Dolayısıyla “مررت بزید” örneği isim tamlaması değil, fiil-fail ve mefulden müteşekkil bir cümledir.

Konu muzâfun ileyh açısından dikkate alındığında ise Ebüssuûd Efendi'ye göre “مررت بزید” örneği veya başka örneklerde harf-i cerin muzâfun ileyh'te mezkûr olamayacağı açıktır. Çünkü “مررت بزید” özelinde düşündüğümüz zaman harf-i cerin mezkûr olduğu bu örnekte muzâf ile muzâfun ileyh arasında bir nevi hüküm oluşmaktadır. Ancak bilinen şekliyle isim tamlamasında terkinin her iki ögesi arasındaki ilişki mukadder olan harf-i cerin murad (amel etmesi) edilmesi neticesinde oluşan nispettir, herhangi bir hüküm inşa etmeye matuf değildir.

Müellif Ebüssuûd Efendi, harf-i cerin muzâfun ileyhte mezkûr olamayacağının bir diğer sebebini şöyle ifade etmektedir: Muzâfun ileyh, muzâfı tamamlama hususunda tenvin (ıvaz)²³

²¹ Radiyuddîn el-Esterâbâdî'ye göre “إضافة” sözcüğünün sözlük anlamı dikkate alındığında “مررت بزید” örneğindeki “زید” muzâfun ileyhtir. Çünkü “المورر” anlamı harf-i cer aracılığıyla ona izafe (ekleme, nisbet etme) edilmiştir. Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, 1/874.

²² Manevî izafet, muzaf (tamlanan) konumunda olan ismin manasındaki kapalılığı gidermek amacıyla yapılan izafettir. Lafzî izafet ise müştak (ism-i fâil, ism-i meful sıfat-ı müşebbehe) olan isimlerin fail, nâib-fail veya mefulüne izafet olmasıdır.

²³ Müellifin burada bahsettiği tenvin, “tenvin-i ıvaz”dır. Bilindiği gibi muzâfun ileyh'in hazfedildiği bazı durumlarda tenvin onun yerini alarak muzâfı tamamlamaktadır. Bk. Ebû İshâk İbrâhîm eş-Şâtıbî, *el-Makâsüdü's-şâfiye fî şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiye* (Mekke: Câmi'etu Ümmi'l-Kurâ, 2007), 4/69. İbn Hişâm da izafe tanımını yaparken muzâfun ileyh kısmını muzâfın tenvini mesabesinde görmektedir. “İzafe, iki ismin isnadından ibarettir. İkinci öge (muzâfun ileyh) birinci ögenin (muzâfın) tenvini veya tenvinin yerine kaim başka bir ögenin mesabesine indirgenir”. Bk. İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2001), 173.

mesabesindedir. Dolayısıyla muzâf ile muzâfun ileyh arasında güçlü bir bağ ve imtizaç mevcuttur. Mezkûr bir harf-i cer veya başka bir öge ile aralarına fâsıla girmesi doğru değildir.²⁴

Ebüssuûd Efendi'ye göre muzâfın isim olup, muzâfun ileyhin başında harf-i cerin mezkûr bir şekilde varlığı durumunda da aynı gerekçe ile izafet tamlamasından söz edilemez. Ebüssuûd Efendi bu iddiasının daha iyi anlaşılması için fıkıh usulünden bir örnek vermektedir. Usul âlimlerine göre “غلامٌ زيدٌ” örneğinde “غلامٌ” marife iken, “غلامٌ لزيدٍ” örneğinde ise nekredir. İzafet tamlaması olan birinci örnekte bahsedilen “غلامٌ/köle” konuşan kişi ve muhatabı arasındaki muayyen kişi iken, ikinci örnekte ise Zeyd'e ait herhangi bir köle anlamındadır. Bu durum “طَلَّاقِي” ve “طَلَّاقٌ لِي” örneklerinde daha iyi anlaşılmaktadır. Bu örneklere göre çok evli biri açısından bakılınca, birinci örnekte muayyen bir talaktan bahsedilirken, ikinci örnekte ise hangi eşi için kullanıldığı muayyen olmayan boşama anlamındadır.

Ebüssuûd Efendi fıkıh usulünden de istifade ederek verdiği bu örnekte harf-i cerin muzâfun ileyhte lafzen mevcut olduğu durum ile mukadder olduğu durum arasındaki anlam farklılığına işaret etmekte ve hangisinin izafet olarak kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir. Aksi takdirde her iki kullanımın aynı anlamda olduğu sonucu ortaya çıkacaktır.²⁵

Ebüssuûd Efendi'nin İbnü'l-Hâcib'in muzâfun ileyh tanımını değerlendirirken şu hususa değinmediği görülmüştür. İbnü'l-Hâcib harf-i cerin mezkûr olduğu örnekte, ilgili kelimenin muzâfun ileyh olabilmesi için harf-i cerin zait olmaması gerektiğini söylemiştir.²⁶ Bu husus Ebüssuûd Efendi'nin tanım hakkındaki görüşlerine direkt etki etmeyecek mahiyette olsa da konuyu daha iyi kavrama adına tamamlayıcı bilgi olarak zikredilebilir.

Müellif, İbnü'l-Hâcib'in muzâfun ileyh tanımı ve bu tanım üzerine yapılan açıklama ve yorumları eleştirel bir bakış açısıyla inceledikten sonra İbnü'l-Hâcib'in tanımının nahiv ıstılahında genel kabul gören izafet tanımına uygun olması için tanımda geçen “لفظاً” kelimesinin mutlak olarak kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. Ancak tanımın mevcut haliyle değerlendirilmesi durumunda ortaya dört ihtimalin çıkacağını ifade etmektedir.

Müellifin risalenin sonundaki bu açıklaması dikkate değerdir ve yukarıda tanımın aleyhinde yaptığı uzun açıklamalardan farklıdır. Zira müellif yorumlarını yaparken tanımın

²⁴ Ebüssuûd Efendi'ye göre muzâf ile muzâfun ileyh arasında fasıla girmesi caiz değildir. Ancak aksi görüşler de mevcuttur. Bk. İbn Hişâm en-Nahvî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfıyyeti İbn Mâlik* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/151-163.

²⁵ İzafe kuralının fıkıh usulü ile ilişkisi ve nasıl anlaşıldığı hususunda detaylı bilgi için bk. Osman Güman, *Nahiv-fıkıh usulü ilişkisi El-İsnevî örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 58, 93-97, 185-186.

²⁶ Ebu Amr Osman İbnü'l-Hâcib, *Emâli İbnü'l-Hâcib* (Ürdün: Dâru 'Ammâr, 1989), 2/548.

Aslan, Abū'l-Su'ūd Afandy and His Work Called Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah (Research and Critical Edition) yanlış olduğu iddiasıyla hareket etmekteyken, tanım üzerine söz söyleyen şerh ve hâşiye yazarları İbnü'l-Hâcib'in tanımının doğru olduğu kabulüyle hareket etmektedir. Ebüssuûd ise zımnen bu durumu eleştirerek tanımın mevcut haliyle nasıl anlaşılabilirliğini anlattığı hususları maddeler halinde şöyle sıralamaktadır:

1-İbnü'l-Hâcib, muzâfun ileyh tanımında örfü (bilinen izafet tanımı) ile (إضافة) kelimesinin lügat anlamını kastetmiştir.

2-Sadece bilinen izafet tanımını kastetmiş olabilir,

3-Sadece (إضافة) kelimesinin lügat anlamını kastetmiş olabilir,

4-Müellif bu tanımları yaparken, nahiv âlimlerinin genel kabul gören tanımından ayrılarak müstakil bir yol takip etmiştir.²⁷

Ebüssuûd'a göre İbnü'l-Hâcib'in tanımı mevcut haliyle esas alındığında birinci ve dördüncü maddenin kastedilmiş olması daha muhtemeldir. Şöyle ki, İbnü'l-Hâcib'in tanımda "lafzen" demesi izafetin lügat anlamına, "mukadder murad (cer eden) bir harf-i cer" demesi ise bilinen şekliyle izafet tanımını kastettiğine işarettir. Birinci ihtimali güçlü kılan bir diğer emare de müellifin tanımı yaparken "نُسب إليه شيء/kendisine bir şey nisbet edilen" diyerek, lügat veya örfî anlamıyla "isim" dememiş olmasıdır.

Dördüncü ihtimal ise şöyledir: İbnü'l-Hâcib'e göre muzâfın isim olması şart değildir. İster isme tevil edilsin ister edilmesin fiil olabilir. Nitekim şârihlerden Abdurrahman el-Câmî de yukarıda da ifade edildiği üzere konuyu buna yakın bir şekilde anlamıştır. Üçüncü madde olan ve sadece izafetin sözlük anlamının kastedildiği şeklindeki tevil doğru kabul edilemez. İkinci madde olan ve izafetin nahiv âlimlerinin genel kabul gören görüşüne muvafık olacak şekilde anlaşılması da yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü mümkün değildir.

Muhtevasını yukarıda ifade ettiğimiz risalenin öncelikle en önemli tarafı dil alanında yetkin olan ve birçok önemli vazifesinin yanı sıra uzun süre müderrislik de yapmış olan önemli bir Osmanlı âliminin o dönemde problem olarak gördüğü meselenin bizzat kendisidir. Muhtemelen kendisi birçok defa bu konuda sorulara muhatap olmuştur ve müderrislerin yanı sıra talebeler için bu veciz risaleyi kaleme almıştır. Seçilen konu göz önüne alındığında izafet konusu Arap dilinin yanı sıra başta fıkıh usulü olmak üzere birçok disiplin tarafından farklı görüşlere konu olmuştur. Ayrıca müellifin bir problemi incelerken tedrici bir şekilde ilgili mesele üzerine yazılan şerhler ve haşiyelerden yola çıkarak konuyu elden geldiğince yalın bir

²⁷ *Risâletün fī Bahsi'l-İzâfeti Mine'l-Kâfiye*, (Ebüssuûd Efendi, Esad Efendi, 03675-007), 3a.

şekilde ele alması, muhtemel sorulara cevap vererek ilerlemesi ve farklı disiplinlerden yararlanması dikkate değer bir diğer husustur. Görebildiğimiz kadarıyla müellif Ebüssuûd Efendi bu eserinde önceki dönem âlimlere saygı dengesini gözetmiş, ancak eleştirel bakış açısını kaybetmeden görüşlerini net bir şekilde ifade etmiştir.

Risalede zikredilen kaynaklara gelince Ebüssuûd Efendi başta İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı eseri olmak üzere Abdurrahmân el-Câmî (ö. 898/1492)'nin *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*, İsmüddîn İbrâhîm el-İsferâyînî (ö. 945/1538)'nin *Hâşiyetü'l-İsâm 'ale'l-Câmî*, Râdiyyüddîn Muhammed el-Esterâbâdî (ö. 688/1289)'nin *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn-i Hâcib (eş-Şerhu'l-mutavassıt)* ile Burhânüddîn Nâsır el-Mutarriżî (ö. 610/1213)'nin *el-Misbâh fi'n-nahv* eserlerinden yararlanmıştır. Yine müellif adını vermese de tespit edebildiğimiz kadarıyla Bedrüddîn ed-Demâmînî (ö. 827/1424)'nin İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) nahve dair eserine yazdığı *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid* adlı şerhinden alıntılar yapmıştır.

2.3. Nüshaları

Tek nüshası tespit edilebilen risâle, mecmuanın yedinci risalesidir.²⁸ Talik hattı ile kaleme alınan yazma eserin satır sayısı 19 ile 21 arasında farklılık göstermektedir. Tamamı siyah mürekkeple kaleme alınan nüshada çok az miktarda kenar/düzeltilme notları mevcuttur. Eserde müstensih ismi veya istinsah tarihi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.4. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Eserin tahkikinde İslâm Araştırmaları Merkezi Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) kılavuzuna göre hareket edilmiştir. Eserin içeriğinde verilen bilgiler, şahıs ve eser isimleri ilgili kaynaklardan tespit edilerek karşılaştırmaları yapılmıştır. Metnin imlasında modern Arapça yazım kuralları takip edilmiştir. Yine eserde geçen ayet-i kerime ve önemli cümle/kelimelerin tamamı harekelenmiştir.

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 03675-007.

3. Tahkikli Metin

رسالة في بحث الإضافة من الكافية

[1b]/ الحمد لإوهاب العلم إلى أسمائه وصفاته وأفعاله وفضله وكرمه والصلاة على رسوله محمد شرفه بإضافته إلى نفسه، حتى قال في كتابه: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ...﴾ [الإسراء، 1/17]. وعلى آله وأصحابه المُضَافِينَ مَعْنَوِيَّةً إليه لشدة الاتِّصَالِ والافتِّزاجِ عليه.

اعلم أنّ هذه رسالة شريفة ومؤاخذة لطيفة حرّرتها في حقّ الإضافة في كتاب شيخ ابن الحاجب²⁹ وشروحه من الجامي³⁰ والمتوسّط وغيرهما والحواشي من مؤلّي العِصَامِ³¹ وغيره. أما بعد فَشَرَعْتُ الآن إلى ترقيم المرام وترسيم الكلام وتتميم المقام بعون الله الملك العلام. قال ابن حاجب في كافيته في بحث الإضافة في تعريف المضاف إليه: "المضاف إليه كلّ اسم نُسِبَ إليه شيء بواسطة حرف الجرّ لفظاً أو تقديراً مراداً"³² أي سواء كان ذلك الحرف لفظاً مثل "مررت بزيد" أو تقديراً مثل "غلام زيد". أقول: إنّ في هذا المحلّ أبحاثاً حقيقيّةً وأنظراً دقيقةً وأقوالاً أنيقةً تأمل بكمال الإنصاف فيه بالغرض والاعتبار. وهي أنّه -رحمه الله تعالى- عدّ ما ذكر حرف الجرّ فيه لفظاً من قبيل الإضافة، وأدخل في تعريف المضاف إليه قيل في مثاله "مررت بزيد"، وأوّل بعض الشّراح -كمولى الجامي- حتّى قال والمراد من الإضافة في قوله "المضاف إليه كلّ اسم نُسِبَ إليه شيء إلى آخره" غير ما هو المصطلح المشهور بينهم أي بين النحويّين. وذلك مذهب سيّويه³³ حيث أطلق المضاف إليه على المنسوب إليه بحرف الجرّ لفظاً. وقال بعض المُحَشِّين من التّقّات أيضاً في توجيه كلامه وتعيين مرامه رحمه الله في إضافة "مررت" إلى "زيد" والحقّ أنّه مررت في حيث أنّ "زيداً" في "زيد" مفعوله ليس مؤوّلاً باسم، وفي حيث أنّه مضاف إليه مؤوّلاً به، ولهذا قال: فقد أضاف المرور إلى زيد فعلم أنّه المضاف قد يكون اسماً وقد يكون فعلاً مؤوّلاً بالاسم كالمبتدأ.

²⁹ ابن الحاجب أبو عمرو، جمال الدين، عثمان بن عمر بن أبي بكر بن يونس، ابن الحاجب الكردي المالكي (646 هـ / 1249).

³⁰ نور الدين عبد الرحمن جامي بن نظام الدين أحمد (898 هـ / 1492).

³¹ عصام الدين، إبراهيم بن مُحَمَّد بن عزيزشاه، الإسفرايينيّ السمرقنديّ (945 هـ / 1538)، حاشية عصام علي شرح الجامي (الفوائد الضيائية).

³² ابن الحاجب، الكافية في علم النحو، 28.

³³ سيّويه أبو بشر عمرو بن عثمان بن قنبر الحارثي، (180 هـ / 796).

وقد أحكم البعض من المعتمدين أيضاً في هذا المحلّ وقال أما إطلاق اسم المضاف إليه على "بزيد" فقد نقل الزّوزني³⁴ عن رضيّ الدّين³⁵ أنّه قال: قد سمّي سيبويه المجرور بحرف الجرّ لفظاً، مضافاً إليه. ولكن ذلك خلاف ما اشتهر الآن في اصطلاح القوم، لأنّه إذا أطلق المضاف إليه يُراد به ما أنجرّ بحرف الجرّ المقدّر.³⁶ وأما إطلاق المضاف على "مررت" في "مررت بزيد" إنّما هو بحسب اللغة، لأنّ حروف الجرّ حروف الإضافة، لأنّها تضيف معاني الأفعال إلى الأسماء ومن هذه الحيثيّة يكون "مررت" [2a] بزيد" مضافاً ومضافاً إليه.

اعلم أنّ حقيقة الحال الخالصة من الشّائبة والضلال في كلام الشّيخ المذكور -رحمه الله- وفي كلام شارحه والمُحشي أيضاً من وجوه. أمّا في كلام الشيخ -رحمه الله- وهو قال: المضاف إليه كلّ اسم نُسب إليه شيء بواسطة الجرّ لفظاً أو تقديراً. وهو يدلّ أن المضاف لا يجب أن يكون اسماً لأنّه قال نُسب إليه شيء، ولم يقل اسم كما قال صاحب المصباح³⁷ في تعريف المضاف. ويعلم من هذا التعريف إطلاق المضاف على "مررت" جائز في مثل "مررت بزيد". وهذا خطأ أظهر وأشهر، لأنّ حَقَّقَه في المتن وشروحه: أنّ المضاف والمضاف إليه لا يكونان إلا في اسمين. ونصّص أيضاً كثير من ثقات النُّحاة، في مجال عديدة أنّ الفعل لا يكون مضافاً ومضافاً إليه لأنّ الإضافة إمّا للتعريف أو للتخصيص أو للتخفيف ولا يجوز إضافته للتعريف أو التخصيص لأنّه نكرة ولا للتخفيف لأنه لا تنوين في الفعل حتى سقط بإضافته للتخفيف. وعلمت أيضاً لا يجوز الفاصلة بين المضاف والمضاف إليه. وإذا كان حرف الجرّ بينهما ملفوظاً كما في المثال المذكور سواء كان المضاف والمضاف إليه اسمين أو أحدهما فعلاً والآخر اسماً يكون بينهما فاصلة بلا ريب ومانعته الإضافة بلا شكّ على اصطلاح جمهور النحويّين، لأنّ الإضافة على مذهبهم نسبة الاسم إلى الاسم بلا حُكم وبلا فاصلة لفظاً كما بيّن في محله. وأمّا تأويل المولى جامي بأنّه يقول: المراد من الإضافة في هذا المقام غير ما هو المصطلح المشهور بين النحويّين حتى استدلّ بمذهب سيبويه وأطلق المضاف إليه على المنسوب إليه بحرف الجرّ لفظاً وهو أبرد من برودة الزمهير وأبعد بعد الشّرق إلى الغرب لأنّ المقام مقام تعريف المضاف إليه وهو أصل في المجرورات التي هي من أقسام الأسماء على عرف النُّحاة وبيان أحوال الإضافة والمضاف ولأيّ شيء تستمرّ ويتصرّف في اصطلاح النحويّين ولا يكفي لنا إطلاق المضاف إليه على المنسوب إليه بواسطة حرف الجرّ لفظاً على مذهب سيبويه وهو ظاهر على من له أدنى تشخيص وقليل تميّز. وأمّا قول من بيّن ثقات المحشيين وهو أنّ المراد من أن يُعدّ مثل "مررت بزيد" وغيره من قبيل المضاف والمضاف إليه بتأويل الفعل بالاسم،/[2b] والاسم المفعول به في الحقيقة بالمضاف إليه سهو عيان ولا يحتاج إلى البيان على من له أدنى إذعان فتأمل.

³⁴ من المحتمل أن يكون هذا الاسم قد كتب عن طريق الخطأ من جهة المستنسخ. لأنّ اسم الزّوزني لم يذكر في كتاب رضي الدين. و لأنّ تاريخ وفاة عبد الله بن محمد الزوزني (431 هـ /1040) وحسين بن أحمد الزوزني (486 هـ /1093) يسبق تاريخ وفاة رضي الاسترابادي (688 هـ /1289) بفترة طويلة. إذا الصواب أن يقال: فقد نُقل عن رضيّ الدّين أنّه قال: قد سمّي سيبويه المجرور بحرف الجرّ لفظاً، مضافاً إليه... إلخ.

³⁵ محمد بن الحسن رضي الاسترابادي (688 هـ /1289).

³⁶ الاسترابادي، شرح الكافية، 874/1.

³⁷ لمصباح في النحو، لأبي الفتح برهان الدين ناصر بن عبد السيد بن علي المطرزي الحوارزمي (610 هـ /1213).

وأما الجواب بحمل كلام الشيخ ابن الحاجب المذكور -رحمه الله- لفظاً أي إن كان حرف الجرّ في المضاف إليه ملفوظاً مثل "مررت بزيد" على الإضافة اللغويّة كما حمل وكتب بعض الثقات المُحشيين فلا يناسب المقام والمرام جدّاً بل يخالف لما اشتهر إلى الآن، لأن المحلّ محلّ عرف النّحة ومقام اصطلاح القوم، لأنهم إذا أطلقوا المضاف إليه يُريدون به ما أنجرت بحرف مقدّر لا بحرف ملفوظ. والحاصل أنّ العامل في المضاف إليه المصطلح عند جمهور النّحويين؛ أما المضاف بتقوية حرف الجرّ المقدّر -وهو قول الأصحّ-، أما الإضافة فقط، وأما حرف الجرّ المقدّر فقط أما المضاف فقط على الاختلاف المشهور. فإذا تقرّر هذا فاعلم أنّ لفظ "لفظاً" في تعريف المضاف إليه في المتن خطأ كما قرّر سابقاً. والصّواب أن يترك مطلقاً قطعاً لأنّه إذا ذكر حرف في المضاف إليه ملفوظاً نحو "مررت بزيد" لا يكون من قبيل الإضافة المصطلحة عند جمهور النّحويين حقيقة، بل من قبيل الفعل والفاعل والمفعول بلا شكّ. ويدلّ على ذلك تقسيم الإضافة إلى معنويّة ولفظيّة، الذي دُكر متّصلاً. وهي تقسيم الإضافة العرفيّة بتقدير حرف الجرّ، وإذا لم يكن حرف الجرّ مقدّراً في المضاف إليه بل كان ملفوظاً يكون بينهما الشّبّه فأنت خبير لا يكون المضاف والمضاف إليه حكماً، بل مجرّد نسبته بلا حكم بتقدير حرف الجرّ كما سبق مراداً حال كون أثر عمل المضاف بتقويته في المضاف إليه موجوداً مراداً وهو الجرّ. ولا يخفى على اللبيب أنّ المضاف إليه يقوم مقام التّوئين ويُعاقبه في المضاف ويتمّ المضاف كما يتمّ بالتّوئين فيكون بينهما شدّة اتّصالٍ وامتزاجٍ على وجه لا يدخل بينهما شيء فكيف يدخل حرف الجرّ به لفظاً. وعلى تقدير الدّخول سواء كان اسماً أو فعلاً مؤوّلاً يكون الأمر آخر لأنّه كان بينهما حكماً كما سبق. ويكون المضاف مُنوّنًا نكرة كما حكموا أهل الأصول بأنّ "غلام زيد" معرفة و"غلام لزيد" نكرة [3a] لأن الغلام على التّقدير الثّاني يصلح لكلّ واحد من العُلّمان المنسوبين إلى زيد واحداً كان أو أكثر على طريقة البديل وعلى التّقدير الأوّل لا يصلح إلا على الشّخص المعهود بينك وبين مخاطبك كما يدلّ الألف واللام. وإذا لم يكن كذلك لا يكون بينهما فرق لاختصاص "غلام زيد" في الصّورتين. والفرق أظهر في قولك "طلاقِي" و"طلاقِي" إذا شرّعت في وقوع الطّلاق عدداً، هذا محلّ البحث جدّاً لا يناسب بهذا المقام وهو مسائل أصول الدين فتأمّل.

حاصل الكلام إن كان حرف الجرّ في المسند إليه ملفوظاً ومكتوباً لا يكون من قبيل الإضافة المصطلحة بل يكون مخالفاً بمذهب النّحويين كما تبين سابقاً وتقرّر سالفاً مراراً. والجواب القريب إلى الصّواب والكلام الحقيقي إلى الخطاب على قدر الإمكان فاستمع بما قرّرت وحرّرت الآن من التحقيق والتدقيق والبيان. اعلم أنّ في كلام المصنّف -رحمه الله- في هذا المقام احتمالات: أحدها: أن يراد العرف مع اللّغة معاً أو يراد العرف فقط أو اللّغة فقط، أو تفرّد وأخذ مذهباً مخالفاً لجمهور النّحويين، الأوّل والآخر قريبان إلى الصّواب. أما الأوّل فإنّ لفظ "لفظاً" إشارة إلى اللّغة ولفظ "تقديراً مراداً" إشارة إلى العرف، ويدلّ على إرادته معاً، قوله رحمه الله "نسب إليه شيء" ولم يقل اسم لغةً وعرفاً. وأما الآخر فلأنّ مذهب المصنّف لا يجب أن يكون المضاف اسماً، وقد يكون فعلاً سواء كان مؤوّلاً بالاسم أو كان باقياً على حقيقته كما أشار مولى الجامي في شرح قول المصنّف "المضاف إليه على المنسوب إليه بحرف الجرّ لفظاً". وأما احتمال الثّالث وهو إرادة إضافة اللّغوي فقط فبعيد عن هذا من الصّرد وهو أظهر على من له أدنى استعداد، و أما الثّاني وهو إرادة إضافة العرفي وهو مذهب جمهور

التَّحْوِيلَيْن - وهو الأصحّ - ولا يُمكن في هذا المحلّ أيضًا لأنّهم لا يُطلقون على ما كان حرف حرفيّته ملفوظًا مضافًا إليه، ولا على الفعل مضافًا. فلا يضاف الفعل عندهم على حقيقته بما لا شيء يُكتسب من بعده من المضاف إليه تعريفًا وتخصيصًا وتخفيفًا، لأنّ الفعل نكرة في أصله؛ لا يناسب التعريف والتّخصيص فيه من قبيل المضاف والمضاف إليه على حقيقته بلا تأويل. وخطأ مولى الجامي وصاحب الوافية في هذا المحلّ حيث عدّ مثل "مررت بزيد" من هذا القبيل. والله أعلم. وعلى تقدير إمكان الجواب بالأول والآخر فلا يخلو من نوع العبّار والانتظار تأملوا بدقّة الأنظار فاعتبروا يا أولي الأبصار. تَمَّتْ الرِّسَالَةُ بِعَوْنِ اللَّهِ.

Sonuç

Günümüzde yapılan veya yapılacak olan çalışmalarda tarihî tecrübenin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. İslam kültür mirasının bugünkü halini alması uzun bir sürecin ve kadim bir geleneğin birikimidir. Yazma eser kütüphanelerinde bulunan eserlerin ilim dünyasına kazandırılıp tartışılmasına bu vecihten bakmak ehemmiyet arz etmektedir. Bu çalışmanın konusu olan eserin üç açıdan önemli olduğu değerlendirilmektedir. Öncelikle muhtevanın İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* eserinden bir dilbilgisi meselesi olması zikre değerdir. Zira bazı eserler Arap dili literatürünün gelişimi açısından taşıdıkları misyonla öncü hüviyete sahiptir. İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si de bu tür eserlerdendir. İkinci husus Osmanlı Döneminin en önemli âlimlerinden biri olan Ebüssuûd Efendi'nin birçok önemli meziyetinin yanı sıra eğitimci kimliğine sahip olmasıdır. Bu durum çalışmayı daha değerli kılmaktadır. Bir diğer önemli husus ise çalışmanın eleştirel gözle kaleme alınmış ilmî bir araştırma olmasının yanı sıra, bizlere bir müderrisin gözünden medresede okutulan bir ders kitabındaki önemli bir problemi nasıl anladığı ve anlattığıdır.

Ebüssuûd Efendi bu muhtasar risalesinde İbnü'l Hâcib'in "muzâfun ileyh" tanımını incelemiştir. Kaynak kullanımına önem verilen ve mukayeseli bakış açısının hâkim olduğu çalışmada, müellifin aşırıya kaçmadan eleştirel bakış açısıyla meseleyi derinlemesine ele aldığı görülmüştür. Problemin net bir şekilde belirlenerek ana meseleden sapmadan incelenmesi çalışmayı zenginleştirmiştir. Ayrıca müellifin konuyu değerlendirirken Fıkıh usulü gibi Arap dili dışında farklı bir disiplinden istifade etmiş olması da dikkat çekilmesi gereken bir diğer husustur. Bu durum dilin inceliklerine vâkıf olmanın temel İslam kaynaklarını inceleme ve anlama sadedinde önemini hatırlatırken, dil alanında disiplinler arası çalışmanın gereklilik ve ehemmiyetini de göstermiştir.

Kaynakça

Akgündüz, Ahmet. "Ebüssuûd Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Ateş, Süleyman. "Ebu'ssuûd Efendi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1999), 39-77.

Bağdatlı, İsmâil Paşa. *Hediyetu'l-ârifîn esmâ'u'l-muelliğîn ve âsâru'l-musannifîn*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1951, 1955.

Can, Betül. "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Kitaplar". *Türkoloji Araştırmaları*, 12/34 (2017), 487-499.

Demâmînî, Bedrüddîn. *Ta'liku'l-ferâid 'alâ Teshîli'l-fevâid*. Thk. Muhammed Abdurrahman & Muhammed el-Müfdî. 4 Cilt. y.y., 1983,

Develi, Hayati. "Kemalpaşazade ve Ebüssuûd'un Galatât Defterleri". *İlmî Araştırmalar*, 4 (1997), 99-125.

Durmuş, İsmail. "Nazîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Düzenli, Pehlül. "Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (2005), 441-476.

Elmas, Musa. *Osmanlı-Arap şairi Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi ve Eseri Kasîde-i Mîmiyye'nin Beyân İlmî Açısından Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Esterâbâdî, Radiyyüddîn Muhammed. *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn-i Hâcib (eş-Şerhu'l-mutavassıt)*. Thk. Muhammed el-Hıfzî. 2 Cilt. Mısır: Hicr li't-tibâati ve'n-neşr, 1993.

Güman, Osman. *Nahiv-fıkıh usulü ilişkisi (El-İsnevî örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.

İbnü'l-Hâcib, Ebu Amr Osman. *Emâlî İbnü'l-Hâcib*. 2 Cilt. Ürdün: Dâru 'Ammâr, 1989.

İbnü'l-Hâcib, Ebu Amr Osman. *el-Kâfiye fi'n-Nahv*. Thk. Salih Abdulazim. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010.

- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik en-Nahvî. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik en-Nahvî. *Şerhu Şüzûri'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-ʿArab*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.
- Karakaya, Mehmet Zeki. *Ebüssuûd Tefsirinde Belâgat İlmi Uygulamaları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Leknevî, Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Mısır: Dâru's-Sa'âde, 1324.
- Mercâlî, Seyfu'l-envâr. *el-Îzâfetu fi Kitâbi Sîbeveyhi*. Malezya: el-Medinetu'l-Âlemiyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Molla Câmi, Nûruddîn Abdurrahmân. *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye* (İstanbul: Şifa yayınevi, 2015).
- Râcihî, Abduh Alî İbrâhîm. *et-Tatbîku'n-nahvî*. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2018.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman. *el-Kitâb*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-hancî, 1988.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm. *el-Makâsidü's-şâfiyye fi şerhi'l-Hulâsati'l-kâfiye*. 10 Cilt. Mekke: Câmi'etu Ümmi'l-Kurâ, 2007.
- Temizer, Aydın. "Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi ve Mekanetuhu fi'l-Luga ve'l-Edeb". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/2 (2011), 210-225.
- Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. "Yazma Eserler Veri Tabanı". Erişim 27 Ekim 2023. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/190842>
- Yılmaz, İbrahim. "İbnü'l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13 (1997), 469-492.
- Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Abū'l-Su'ūd Afandy and His Work Called Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah (Research and Critical Edition)

Assist. Prof. Dr. Zahir ASLAN

Extended Summary

In this study, an analysis is carried out to criticise the treatise titled *Risālah fī Bahs al-Idāfah min al-Kāfiyah* which was written by Abū'l-Su'ūd Afandy (d. 982/1574). Abū'l-Su'ūd Afandy is one of the most famous Shaykh al-Islams of the Ottoman period. The author, known for his works on Islamic law and tafsir, his best-known work is the tafsir *Irshād al-Aql al-Salīm ilā Medāya al-Qitāb al-Qarīm*. In his exegesis of the Qur'ān, he emphasized grammar, rhetoric, and i'jāz. Abū'l-Su'ūd Afandy, who was reported to have a special interest and competence in literature, also composed many odes and poems in Arabic. In this treatise, Abū'l-Su'ūd Afandy thoroughly examines the definition of idāfah in Abū 'Amr Osmān b. Umar Ibn al-Hājjib's (d. 646/1249) *al-Kāfiyah*, which is considered one of the three basic works on Arabic grammar after al-Sībawayhi's *al-Kitāb* and Zamakhsharī's *al-Mufasssal*.

The author, the main problem of his study, is Ibn al-Hājjib's definition of muzāfun ilayh (complement). He also made use of the commentaries on *al-Kāfiyah* such as Abd al-Rahmān al-Jāmī's (d. 898/1492) *al-Fawā'id al-Diyā'iyya* and Radiyyüddīn Muhammad al-Asterābādī's *Sharḥ al-Radī li Kāfiyah Ibn al-Hājjib (al-Sharḥ al-Mutawassit)*. Isām al-Dīn Ibrāhīm al-Isferāyīnī's (d. 945/1538) commentary *Hāshiyat al-Iṣām al-Jāmī* is another work that the author utilized.

After stating in the introduction that this work is important in this field and that it is written from a critical point of view, Abū'l-Su'ūd Afandy begins to analyze the subject in detail. According to Abū'l-Su'ūd Afandy, Ibn al-Hājjib's definition of "Muzāfun ilayh is a noun to which something is attributed by means of which is either a mashkūr or a muqadder-murāt (doing)" is erroneous. It is contrary to the definition of attribution accepted by the scholars of Arabic grammar. Because according to this definition, the verb "مز" in the example "مرزت بزید" can be muzāf. However, this is not correct. Because the verb is nakrah and cannot acquire the meaning of marifah or allocation through idāfah when considered in terms of spiritual idāfah.

Again, since the verb cannot take tanvin, it cannot be considered as mudāf in lafz al-idafah. In his work, Abd al-Rahmān al-Jāmī, while paraphrasing this definition of idafāh, argues that Ibn al-Hājjib does not mean the known idafāf, but rather cites al-Sībawayhi's view that "Mudāfun ilayh is that which is attributed to itself with the mellifluous letter jarrah" as a basis. According to Abū'l-Su'ūd Afandy, this is also not correct because Ibn al-Hājjib made this definition when he was dealing with the important topic of the Majrurat, which is idafah. It is procedurally inappropriate to use

Sîbawayhi's definition, which is contrary to the general acceptance of the scholars of grammar, as evidence for Ibn al-Hāġib's definition.

In the example of “مرررت بزید”, Abū'l-Su'ūd Afandy rejects some scholars' acceptance of the verb as a muawwal noun (مُرور) as mudāf. Abū'l-Su'ūd Afandy states that mudāf al-ilayh can have four factors. These are mudāf with a predetermined letter of jar, idafah compound, predetermined letter of jar, or mudāf only. According to him, the most authentic view is the first one. Abū'l-Su'ūd Afandy also mentions the *usul al-fiqh* in order to point out the differences in meaning that would arise if the letter jar in the noun phrase was either auxiliary or - the most authentic view - muqadder. Stating that the issue concerns the scholars of the *usul al-fiqh* and that he will not go into detail, the author states that according to the scholars of *usul*, in the example of the noun phrase in which the letter al-jarr is aforementioned, the muzāf is nakrah.

Finally, the author tries to understand Ibn al-Hāġib's definition of idāfah by counting the possibilities regarding the interpretations of mudāf al-ilayh. Abū'l-Su'ūd Afandy concludes that Ibn al-Hāġib's definition is contrary to the definition accepted by the scholars of grammar and that the commentators misunderstood the issue. However, after paraphrasing Ibn al-Hāġib's definition, the author states that his view is not necessarily correct and that the subject should be continued to be researched in detail.

This study consists of two parts. In the first part of the study, after briefly mentioning the life of Abū'l-Su'ūd Afandy and his works in the field of Arabic language, the introduction of the manuscript, its content, its sources, its importance, the author's method and criticism followed in the analysis are given. In the second part, the critical text of the manuscript is presented. The critical text of the manuscript is based on the only manuscript copy we were able to identify, and the sources of the quotations made by the author in the work have been identified as much as possible.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Ibn al-Hāġib, Al-Kāfiyah, Abū'l-Su'ūd Afandy, Idāfah.

